

Dr hab. Dorota Wereda

Instytut Historii

Uniwersytet w Siedlcach

Recenzja pracy doktorskiej Pana magistra Krzysztofa Perzyny pt. *Religijność społeczeństwa południowego Mazowsza na przełomie XVII i XVIII wieku. W świetle lewicyńskiej Księgi Cudów*, ss. 175, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Tomasza Nowickiego, prof. KUL oraz promotora pomocniczego dr. Artura Hamryszczaka w Instytucie Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Praca Pana magistra Krzysztofa Perzyny wpisuje się w nurt tematów zainspirowanych problemami historii badanymi przez pryzmat antropologii, historii kultury, historii mentalności. Celem dysertacji, zadeklarowanym przez Autora we wstępie, jest „przedstawienie stosunku mieszkańców południowego Mazowsza do wiary i religii, których odbicie znajdujemy na kartach Księgi Cudów” zarejestrowanych przed wizerunkiem Matki Bożej w Lewiczynie. Przyjętą perspektywą badań jest poznanie pojęć i przekonań religijnych, poziomu wiedzy religijnej, ale również rola postaw religijnych w wytworzeniu wspólnot i grup (s. 5-6). Autor spośród wielu wizerunków maryjnych otaczanych kultem w epoce nowożytnej w Rzeczypospolitej (Stanisław Litak oszacował ich liczbę na około 400) wybrał obraz Matki Bożej z kościoła w miejscowości Lewiczyn, usytuowanej w województwie mazowieckim, archidiecezji warszawskiej diecezji poznańskiej.

Wybór tematu należy uznać za trafny. Przyjęcie założenia, aby stworzyć monografię na temat genezy i funkcjonalna jednego ośrodka kultu maryjnego w jak najszerszym kontekście badawczym jest wypełnieniem luki w dotychczasowym stanie badań i stanowi ważne uzupełnienie do „mapowania” zjawisk kulturowych, obyczajowych, praktyk religijnych mieszkańców ziem państwa polsko-litewskiego.

Chociaż analizowana problematyka wpisuje się w zjawiska i przeobrażenia w szerszej perspektywie czasowej XVI-XVIII stulecia i można je badać w „historii długiego trwania” w pracy zauważalny jest brak konsekwencji w ustaleniu zakresu

chronologicznego. Ramy czasowe pracy zawarte w tytule to „przełom XVII i XVIII wieku”. We wstępie Autor zadeklarował, że „przedmiotem badań są wpisy dotyczące II połowy XVII wieku do około 1695 r. odnotowane w „Księdze cudów” (s. 9). Brak jest informacji o chronologii informacji pozyskanych z innych źródeł rękopiśmiennych wykorzystanych w pracy: „Księdze Bractwa Szkaplerznego”, „Księdze bractwa Różańcowego” oraz księdze bractwa św. Izydora (s. 9).

Kult wizerunków uznawanych za cudowne w epoce staropolskiej od dawna jest przedmiotem zainteresowania badaczy analizujących to zjawisko pod względem historycznym, teologicznym, religioznawczym, artystycznym czy społecznym. Powstały monografie opisujące dzieje kultu pojedynczych wizerunków lub wybranych zjawisk i procesów, jak również syntezy na temat wybranych grup obiektów kultowych. Problematyka ta była tematem wielu publikacji autorstwa m. in. s. Aleksandry Witkowskiej, Joanny Nastalskiej-Wiśnickiej, Andrzeja Józefa Baranowskiego, Anny Bosiackiej, Piotra Chomika, Agaty Dworzak, Tomasza Dywana, Tomasza Wiślicza. Tematyka ta nadal pozostaje w sferze zainteresowań, czego wyrazem są dokonania młodych adeptów historii: np. dysertacja doktorska Szymona Wilka¹ i publikacja Jana J. Błońskiego².

Fundamentalnym źródłem wykorzystywanym w pracy, zadeklarowanym w tytule jest „lewiczyńska Księga Cudów” przechowywana w Archiwum Parafii w Lewicynie. Autor spośród około tysiąca wpisów wybrał adnotacje pochodzące z drugiej połowy XVII wieku zebrane podczas prac komisji biskupich oraz uzupełnione o informacje na temat mirakulów do około 1695 r. Wykorzystane źródła charakteryzują się tematyczną i konstrukcyjną jednorodnością.

Do realizacji celów badawczych Autor wykorzystał literaturę przedmiotu uwzględniającą dotychczasowy stan badań na temat dziejów analizowanego miejsca kultu, historii regionu, dziejów Kościoła, kultury artystycznej, architektury, dziejów zgromadzeń zakonnych, historii diecezji, kultu maryjnego, historii medycyny, teologii. Wykorzystanie literatury podejmującej zróżnicowaną tematykę pozwoliło na

¹ Szymon Maksymilian Wilk, *Kulty pątnicze na terenie lacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII w. w świetle ksiąg cudów*, Rzeszów 2023, wydruk komputerowy, ss. 457, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Zdzisława Budzyńskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

² J. J. Błoński, „Zwycięstwo sławnej cudami w swoich obrazach...”. *Tradycje o cudownych ocaleniach miast południowo-wschodniej Rzeczypospolitej w czasie powstania Chmielnickiego*, Toruń 2022.

przedstawienie analizowanej problematyki w wielu kontekstach i w szerokiej perspektywie badawczej.

Konstrukcja pracy ma charakter problemowy. Wybór tej konwencji należy uznać za właściwy. Rozdział pierwszy zatytułowany „Sanktuarium maryjne w Lewiczynie” w pierwszej części opisuje dzieje parafii i otaczanego kultem wizerunku, świątyni oraz zmiany w jej wyposażeniu, przedstawia duchownych sprawujących posługę duszpasterską, sylwetki inicjatorów i kreatorów kultu, opisuje genezę bractw: różańcowego, szkaplerznego, szerzącego kult Najświętszego Sakramentu, Niepokalanego Poczęcia NMP oraz św. Izydora, które zyskało największą popularność. Autor uznał, że to środowiska bractw „były podstawą tworzącego się kultu maryjnego” (s. 18). Opis dziejów niemal pomija historię z XVIII wieku. Czy nie zachowały się źródła do poznania dziejów z tego stulecia? Czy Autor podjął kwerehendę mającą na celu odszukanie źródeł, np. protokołów wizytacji? Nawet jeśli poszukiwania przyniosły negatywne rezultaty, informacja ta byłaby cennym uzasadnieniem luki w opisie dziejów³.

Zebrane informacje mogłyby zostać poszerzone o problematykę prezentującą szerszy kontekst funkcjonowania ośrodka kultu maryjnego w Lewiczynie, np. cenne uzupełnienie mogłyby stanowić odpowiedzi na pytania badawcze: jaką rolę w kreacji kultu i miejsca pielgrzymkowego pełnili filipini? Czy prowadzili podobne ośrodki? Czy opieka duszpasterska prowadzona przez zakonników z tego zgromadzenia wyróżniała się? Czy posiadała odmienną specyfikę? Czy jest możliwość poznania społeczności poszczególnych bractw funkcjonujących w lewiczyńskiej parafii? Ilu członków liczyły poszczególne stowarzyszenia? Z jakich stanów społecznych pochodzili konfratry?

Kolejna część rozdziału pierwszego zawiera opis otaczanego kultem wizerunku oraz dzieje koronacji. Ciekawym wątkiem, który mógłby zostać wyeksplorowany są dzieje kopii obrazu Matki Boskiej Lewiczyńskiej - drzeworytu z wyposażenia kościoła w Wojślawicach (s. 30). Badania na temat warsztatu, w którym została wykonana oraz próba ustalenia liczby wykonanych kopii mogłyby być

³ S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1996, s. 262. W zestawieniu sieci parafialnej wraz z informacjami o źródłach brak jest adnotacji o księgach wizytacji.

uzupełnieniem informacji na temat form i zasięgu rozprzestrzeniania się kultu lewicyńskiego wizerunku.

Rozdział drugi pt. „Księga cudów jako źródło historyczne” ma charakter źródłoznawczy. Autor dysertacji przedstawił autorów wpisów oraz historię powstawania księgi cudów na przestrzeni XVII-XX wieku i odtworzył schemat charakterystyczny dla tego typu relacji, a zarazem wykazał różnice pomiędzy opisami wytworzonymi na poszczególnych etapach redakcji. Zanalizował również topoty wykorzystywane w treści adnotacji o cudach.

Ciekawe rezultaty mogłoby przynieść pogłębienie informacji na temat powoływania składu osobowego komisji aprobującej cuda dokonane przed lewicyńskim wizerunkiem. Jakie były motywy wyboru tych duchownych? – dominikanina, franciszkanina, dwóch paulinów. Co było powodem trzykrotnej wizyty komisji? Krytyka wnętrza tekstu księgi mirakulów mogłaby być pogłębiona o analizy motywacji autorów, innowacyjność treści wpisów dokonywanych przez redaktorów w procesie przygotowania mirakularnych katalogów.

W rozdziale trzecim pt. „Dynamika kultu” Autor prezentuje zasięg oddziaływania kultu w przestrzeni geograficznej, w aspekcie chronologicznym i stratyfikacji społecznej. W celu bardziej przejrzystej prezentacji informacje przedstawione zostały na wykresach i diagramach.

Analiza geograficzna, dokonana z zastosowaniem kryterium przynależności do jednostki administracji państwowej na poziomie województwa i powiatu oraz w odniesieniu do administracji diecezjalnej, wykazała, że pątnicy przybywający do Lewiczyna pochodzili z województwa mazowieckiego (92 %). Najwięcej pątników z tego województwa przybywało z powiatu grójeckiego (67%), natomiast uwzględniając kryterium administracji diecezjalnej – z archidiakonatu warszawskiego diecezji poznańskiej. Efekty badań pozwoliły na wskazanie kolejnego zjawiska. Do Lewiczyna przybywali pątnicy podejmujący pielgrzymki jednodniowe. Ośrodek kultu miał charakter wiejski oraz regionalny.

Wnioski wynikające z analiz ksiąg cudów nie zawsze odzwierciedlają stan rzeczywisty. Czy nie ma przesłanek do badań, potwierdzających, że pielgrzymka do Lewiczyna była łączona z pielgrzymką do Częstochowy lub Kalwarii Zebrzydowskiej, Góry Kalwarii czy innych ośrodków pątniczych, np. w 1680 r. pielgrzymkę

kilkudziesięciosobowej grupy mieszkańców wsi Przegaliny (woj. brzeskoliteńskie) zorganizował Stanisław Samuel Szemiot. Pielgrzymi z Przegalin odwiedzili Lewiczyń na trasie do Częstochowy i Kalwarii Zebrzydowskiej. Szemiot odnotował, że w Lewiczyńce znajdował obraz „wielce cudowny”⁴.

Ciekawe rezultaty przyniosłaby analiza pochodzenia pątników w przestrzeni czasowej. Czy zauważalna jest tendencja przybywania pielgrzymów w latach późniejszych z dalszych okolic? Np. efekty analiz Sz. M. Wilka dla ośmiu miejsc kultu wizerunków maryjnych w diecezji chełmskiej (Kościoła łacińskiego i Cerkwi unickiej) w XVII-XVIII wieku, pozwoliły na zauważenie zjawiska wydłużania się odległości pokonywanych przez pielgrzymów: im późniejsze zapiski w źródłach, tym zwiększa się średnia długość pątniczego szlaku.

Analiza preferencji czasu podejmowania pielgrzymek do Lewiczyńca wykazała, że pielgrzymki najczęściej były podejmowane w miesiącach letnich i wiosennych. Jednym z uwarunkowań wyboru tego czasu mogła być długość dnia.

Często wybieranym terminem przybycia przed wizerunek Matki Boskiej do kościoła w Lewiczyńce były dni liturgicznego wspomnienia św. Wojciecha i święto Apostołów Piotra i Pawła oraz Narodzenia NMP. Czy dynamika pielgrzymowania w czasie była skorelowana z dniami odpustowymi? Nowe informacje o preferencjach wyboru czasu pielgrzymki do Lewiczyńca mogłyby przynieść analizy uwzględniające przemiany w czasie, np. w poszczególnych dziesięcioleciach, albo skorelowane z ważnymi wydarzeniami, np. wiktoria wiedeńską lub innymi okolicznościami wpływającymi na dzieje państwa lub regionu. Czy pielgrzymki zyskiwały, czy traciły na popularności w dni świąt maryjnych?

Wykorzystując informacje o personaliach pątników Autor zaprezentował strukturę społeczną audytorium odnotowanego w lewiczyńskiej księdze cudów. Analiza struktury wieku wykazała duży (22%) odsetek adnotacji dokumentujących uzdrowienia dzieci, wśród których większość stanowili chłopcy. Może to potwierdzać więzy emocjonalne, troskę rodziców jak również znaczącą pozycję dziecka w relacjach rodzinnych. Przeprowadzone przez Autora analizy można pogłębić o badania porównawcze dla rodzin chłopskich, mieszczańskich, szlacheckich.

⁴ D. Wereda, *Diariusz podróży Stanisława Samuela Szemiota*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 1 (2004), s. 54.

Analiza społeczności pątników wykazała przedstawicieli wszystkich stanów społecznych, ale z przewagą liczebną osób stanu szlacheckiego (52%). Wyniki te nie odpowiadają strukturze stanowej społeczeństwa w XVII-XVIII wieku. Czy zatem „nadreprezentacja” szlachty była konsekwencją uczestnictwa w kulturze pisma, większej mobilności, pozycji społecznej? Informacją pozwalającą na poznanie społeczności pątników stanu szlacheckiego odnotowaną w księgach cudów mogłaby być analiza odwołujące się do piastowanych urzędów i ich miejsca w hierarchii urzędniczej.

W gronie osób ze stanu duchownego odnotowanych w lewicyńskiej księdze cudów, obok innych pięciu duchownych, znajdował się św. Stanisław Papczyński. Ciekawe byłoby poznanie etapu życiowego przyszłego świętego, na którym trafił do Lewiczyna i wpływ pobytu w Lewiczynie na jego dalsze losy, podejmowane decyzje.

W rozdziale czwartym pt. „Człowiek i sacrum” na podstawie analizy tekstu lewicyńskiej księgi mirakulów przedstawione zostały zagadnienia dotyczące sposobu postrzegania świata nadprzyrodzonego, uwarunkowania popularności kultu maryjnego oraz jego recepcja. Druga część rozdziału zawiera typologię cudów. Autor wykorzystując opisane w historiografii schematy klasyfikacji przedstawia cuda powrotu do zdrowia (m. in. z chorób reumatycznych, zakaźnych, oczu, układu nerwowego, chorób zwierząt), wskrzeszenia, pomocy w niebezpieczeństwach, odzyskania strat materialnych, chorób zwierząt. Przypadki zarejestrowane w lewicyńskiej księdze cudów Doktorant zanalizował odwołując się do literatury z zakresu historii medycyny, opieki społecznej oraz dokonał porównania z mirakulami zarejestrowanymi w innych ośrodkach kultu maryjnego. Wnikliwa analiza informacji ze źródeł pozwoliła na poznanie więzi społecznych, relacji rodzinnych, sąsiedzkich, systemu wartości oraz praktyk dewocyjnych i form kultu. Efekty badań przybliżają wiele kontekstów życia codziennego, postaw wobec świata przyrody, emocji, relacji rodzinnych i społecznych, miejsca dziecka w rodzinie, historii gospodarczej.

Ostatnia część rozdziału prezentuje praktyki i postawy religijne pątników przybywających do Lewiczyna poprzez analizę gestów modlitewnych, wotów niematerialnych i materialnych. Bogactwo odnotowanych w źródłach informacji mogłoby przynieść jeszcze więcej rezultatów poznawczych poprzez rozszerzanie dokonanych już częściowo bardzo ciekawych wniosków, np. na temat kołtuna, który był schorzeniem wszystkich stanów społecznych, niezależnie od wieku. Interesująca

okazała się również konkluzja odnosząca się do cudów dotyczących odzyskania straty materialnej. Autor zauważył, że relacje o tego rodzaju mirakulach dotyczą osób pochodzenia szlacheckiego i mieszczańskiego. Takich relacji nie pozostawili w Lewiczynie chłopi. Przedmiotem analiz mogłaby być np. częstotliwość chorób w poszczególnych grupach społecznych.

Rezultaty będące wynikiem badań podjętych w tej dysertacji mogłyby zostać wykorzystane do badań porównawczych z innymi ośrodkami kultu maryjnego. Pomimo postawionych w tej recenzji pytań i postulatów badawczych, których celem jest zwrócenie uwagi na możliwości poszukiwania szerszych kontekstów dla problematyki przedstawionej w świetle lewicyńskiej księgi, cel pracy postawiony we wstępie został osiągnięty. Efekty badań mogą być wykorzystane jako wkład do tworzenia panoramy dziejów kultu maryjnego w państwie polsko-litewskim. Wyniki badań mogą również służyć popularyzacji historii i poprzez rzetelną wiedzę historyczną przyczynić się do wzmocnienia potencjału społeczności lokalnej.

Zastrzeżeń nie wzbudza formalna strona pracy. Autor dysertacji posiada dobrą znajomość literatury tematu. Konstrukcja pracy pozwala na zaprezentowanie materiału zgodnie z zasadami warsztatu historyka. Przypisy i bibliografia zostały sporządzone prawidłowo, chociaż wskazane byłoby wyodrębnienie źródeł drukowanych wykazanych ze wstępie⁵ (s. 9).

Praca została napisana poprawnym językiem pod względem ortograficznym, stylistycznym, interpunkcyjnym. Język pracy jest na ogół poprawny, chociaż w niektórych fragmentach nie odpowiada wymogom pracy naukowej: np. „W tej części będziemy się skupiać tylko na tych wpisach, w których jest mowa o mieszczanach jako takich” (s. 96); „Scena opisywana przez autora cytowanego zapisu została uwieczniona w formie obrazka wotywnego, który po dziś dzień znajduje się w lewicyńskim kościele (s. 115). Niektóre fragmenty wymagają zastosowania terminologii właściwej dla historii sztuki, np. „cudowny wizerunek Matki Bożej Lewicyńskiej w sensie formalnym jest kopią ikony Matki Bożej Salus Populi Romani [...]” (s. 24); wizerunek w Lewiczynie „jest swobodną kopią ikony z Bazyliki na Eskwinilie [...]” (s. 25).

⁵ W. Bryndz, *Księga cudów i łask Najświętszej Bogarodzicy Maryi w kościele lewicyńskim zostającej*, Warszawa 1911; T. Lubomirski, *Księgi Ziemi Czerskiej*, Warszawa 1879.

Autor zrealizował cel badawczy. Studium dotyczące miejsca kultu maryjnego w Lewiczynie wnosi nową wiedzę na temat społeczeństwa przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, kultury religijnej, życia codziennego.

W mojej ocenie recenzowana praca spełnia kryteria stawiane pracom doktorskim i wymogi ustawowe. Dysertacja prezentuje wiedzę teoretyczną w dyscyplinie historia i potwierdza umiejętność prowadzenia przez Autora samodzielnych badań naukowych. Przedstawiona rozprawa prezentuje oryginalne i twórcze badania naukowe. Wnoszę o dopuszczenie pana magistra Krzysztofa Perzyny do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Siedlce, 2 września 2024 r.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Krzysztof Perzyna'.